

ГУМАНІТАРИЗАЦІЯ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТИ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАСАД СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Стаття посвячена реалізації принципів устойчивого розвитку общества в общеобразовательной школе. В работе рассматривается сущность гуманитаризации естественнонаучного образования как варианта внедрения образования для устойчивого развития. Отдельное внимание уделено содержанию, фундаментальным понятиям гуманитарных знаний о природе в контексте естественнонаучных знаний учеников общеобразовательной школы, методам и приемам их внедрения.

Ключевые слова: образование для устойчивого развития (ОУР), принципы ОУР, интеграция, гуманитаризация, интегративный естественнонаучный курс.

The article is devoted to realization of principles of sustainable development of the society in a comprehensive school. It deals with the essence of the humanitarization of science education as a variant of the application of education for sustainable development. Special attention is paid to the content, the fundamental concepts of human knowledge about nature in the context of scientific knowledge of secondary school students, the methods and techniques of their application.

Key words: education for sustainable development (ESD), principles of ESD, integration, humanitarization, integrated natural-science course.

Постановка проблеми.

Найвищою соціальною цінністю будь-якого суспільства є людина, її життя та здоров'я. Ця ідея задекларована в Конституції нашої країни. Кожна освічена людина розуміє, що це можливе лише за умов економічної стабільності та чистого, захищеного природного довкілля не лише окремо взятої країни, а й усього світу. Тому проблема осмислення даної ідеї, усвідомлення її кожним «громадянином планети» стала глобальною у зв'язку з кризою економіки та екології нашого світу.

Безумовно, що над цим питанням почали замислюватися не сьогодні, коли кризова ситуація загострилася, адже її наслідки були передбачувані.

Світова наукова спільнота вбачає «профілактикою» непоправної шкоди нашому майбутньому *сталий розвиток суспільства*.

Досвід вирішення питань розв'язання глобальних проблем людства показав, що намагання та цілеспрямована діяльність окремих фахових експертів і навіть створених на міждержавному рівні груп спеціалістів є неефективними. До виправлення та стабілізації критичних ситуацій мають бути залучені усі представники суспільства.

Існує потреба у формуванні особистості з новим типом мислення, особливим світоглядом, спрямованим на сталий розвиток суспільства. Оскільки саме освіта призначена дати новому поколінню початкові знання культури, формуючи поведінку в дорослому житті та допомагаючи у виборі можливої ролі в суспільстві, саме їй має бути відведена ключова роль у забезпеченні засад сталого розвитку.

Метою даної статті є визначення місця школи у забезпеченні засад сталого розвитку суспільства та окреслення можливих шляхів їх реалізації в освітньому

процесі.

Задля досягнення мети було висунуто наступні **задачі**: розгляд сутності освіти для сталого розвитку (ОСР), її основних принципів, аналіз стану наукової розробки та практичної реалізації ОСР в Україні та визначення педагогічних основ для її запровадження в освітньому процесі.

Огляд літератури. Для розв'язання поставлених задач першочергову цінність становлять нормативні документи зі сталого розвитку суспільства, які містять окремі положення про ОСР — Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй (2002), «Порядок денний на XXI століття» (1992), Доповідь регіональної наради міністрів ЄЕК ООН з підготовки до Всесвітнього саміту зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2001), «Дакарські рамки дій «Освіта для всіх: виконання наших загальних зобов'язань» (2000), «Базові елементи Стратегії ЄЕК ООН про освіту з метою сталого розвитку» (Київ, 2003 р.). Окремого значення у даному контексті набуває «Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»).

У світовій педагогічній науці останнім часом також активніше розглядаються різноманітні аспекти ОСР: філософські (Н. Мамедов), біологічні (В. Горшков, В. Данилов-Данильян, Д. Кавтарадзе, К. Кондратьєв, К. Лосєв), психологічні (С. Дерябо, В. Панов, В. Ясвін), загальнопедагогічні (Н. Дагбаєва, О. Дзятковська, В. Еліас, А. Захлібний, Н. Корякіна) тощо. Серед досліджень українських науковців, які безпосередньо або опосередковано стосуються ОСР, варто виділити роботи О. Висоцької, І. Вишенської, К. Гуза, В. Ільченко, В. Кириленко, О. Маслюківської, І. Рудик, Н. Підліснюк, С. Степаненко, Т. Стефановської, Н. Тимошенко та ін.

Основний висновок, до якого приходять усі вчені: освіта для сталого розвитку пов'язана не лише з проблемами довкілля, а й іншими соціокультурними та економічними питаннями світу, вона передбачає перехід до такої моделі навчання, в основі якої мають бути широкі міждисциплінарні знання, які базуються на комплексному та динамічному підходах до розвитку суспільства, економіки та навколишнього середовища.

Виклад основного матеріалу

Що означає поняття «сталий розвиток суспільства»?

Незважаючи на широке тлумачення даного терміну, найчастіше його розуміють у відповідності до визначення Комісії Брудтланд: «Сталий розвиток – це такий розвиток суспільства, який задовольняє потреби нинішніх поколінь і не ставить під загрозу можливості наступних поколінь задовольняти свої потреби» («Наше спільне майбутнє», звіт Комісії ООН під керівництвом Гро Харлем Брудтланд, 1987 р.) [12].

Декларація Міжнародної конференції з екології та розвитку, що пройшла в Ріо-де-Жанейро у 1992 р., починається словами: «Люди є головною турботою сталого розвитку. Вони мають право на здорове та продуктивне життя в гармонії з природою». У 2002 р. на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі були визначені зобов'язання лідерів світових держав. Вони передбачають створення гуманного, рівноправного та уважного до проблем людини суспільства,

яке визнає, що кожен член цього суспільства має свою людську гідність.

Осмислення визначення поняття сталого розвитку суспільства, його наукове вивчення дають підстави вважати, що сталий розвиток суспільства — це сучасна концепція, яка ґрунтується на принципах взаємодії суспільства і природи та передбачає гармонізацію економічного й соціального розвитку та збереження довкілля. Дана концепція має на меті виховання суспільства з високим рівнем духовності й інтелектуальності. Це комплексна проблема, основними поняттями якої виступають освіченість і гуманізм. На саміті в Йоганнесбурзі в доповіді «Освіта для збалансованості – від Ріо-де-Жанейро до Йоганнесбурга та уроки десятиліття активних дій» було визначено, що освіта повинна дати можливість громадянам навчитися розуміти особливості та значення зв'язків між економічними, соціальними й екологічними проблемами [1].

Таким чином, *освіта має виступати фундаментом сталого розвитку суспільства*. Саме вона прямо називається у багатьох документах ООН «вирішальним фактором змін».

У 2005 році ЮНЕСКО оголосило «Десятиріччя освіти для сталого розвитку».

Освіта для сталого розвитку, її сутність, мета, принципи, зміст

Універсальної моделі освіти для сталого розвитку (ОСР) не існує. Зрозуміло, що у кожній країні реалізація принципів сталого розвитку та визначення концепцій освіти для сталого розвитку варіюються в залежності від існуючих національних, державних проблем і пріоритетів, екологічних, соціальних, економічних умов і відповідних шляхів розв'язання існуючих проблем.

Немає й усталеного визначення *поняття освіти для сталого розвитку*.

У путівнику «Сталий розвиток в Україні: роль освіти» подається наступне визначення: «*Освіта для сталого розвитку* – це сучасний підхід до організації навчального процесу, який включає інформування членів суспільства про основні проблеми сталого розвитку, формування світогляду, що базується на засадах сталості, переорієнтацію навчання з передачі знань на встановлення діалогу, орієнтацію на порушення та практичне розв'язання місцевих проблем» [12].

Загалом, як в Україні, так і в усьому світі, ОСР найчастіше розглядається як вдосконалена модель екологічної освіти, що вивчає не лише природні процеси та вплив на них людини, а й устрій економіки, суспільства, стилю життя людей – тобто формує цілісне бачення питань, у яких соціальні, культурні й екологічні проблеми взаємопов'язані. Ключовим завданням є розвиток мислення, орієнтованого на стале майбутнє.

Концепція ОСР ще перебуває на стадії формування та базується на таких загальних *принципах* (ЮНЕСКО 2003 р.): загальність та безперервність освіти; міждисциплінарний підхід; взаємодія викладача й учня, навчання за допомогою досвіду та творчості. У Проекті Стратегії ЄЕК ООН про освіту з метою сталого розвитку (жовтень 2004 р.) у розділі III «Принципи» зазначається, що розвиток сталого суспільства передбачає безперервний процес навчання, комплексне вивчення проблем, при цьому запитання та відповіді можуть змінюватися по мірі накопичення досвіду, розширення знань, розвитку спеціальних навичок, інтелекту, формування життєвої позиції та цінностей [2].

Оскільки дані принципи є загальними для існуючої освіти в цілому, варто навести для прикладу принципи ОСР, зазначені у Національній стратегії освіти для стійкого розвитку Росії (за відсутності розробленої стратегії та концепції ОСР в Україні) [9]: *соціоцентризм* – погляд на стійкий розвиток як на здатність соціуму (етносу, народу, суспільства, держави тощо) розвиватися, адаптуючись до потенціалу природного середовища; *комплексність* – забезпечення системного, взаємопов'язаного викладання культурологічних, соціально-демографічних, економічних, географічних, екологічних та інших наук; *фундаментальність* – опора на фундаментальні знання про природу та суспільство; *історичність* – викладання всіх дисциплін з урахуванням еволюційності, традицій, спадкоємності; *багаторівневість* – організація ОСР на всіх рівнях освіти; *модульність і варіативність* – можливість вибору освітнього курсу з окремих блоків; *упорядкованість* – логічна та гармонічна послідовність у викладанні дисциплін із поступовим нарощуванням матеріалу та поглибленням знань; *актуальність* – слідкування за станом сучасності матеріалу та змісту освітніх програм; *прогностичність* – можливість прогнозування розвитку освіти; *технологічність* – опора на сучасні інформаційні технології та технічні досягнення; *практичність* – спрямованість на практичні потреби суспільства, врахування регіональних і національних особливостей; *інтернаціональність* – узгодженість з міжнародними програмами та врахування світової політики у відповідних галузях.

Зміст ОСР за своєю суттю є міжпредметним і ціннісноорієнтованим. Він пов'язаний з ключовими темами сталого розвитку: зменшення масштабів бідності; громадянськість, мир, етичність; відповідальність у локальному та глобальному контексті; демократія й управління; справедливість і безпека; права людини; охорона здоров'я; рівність статей; культурне різноманіття; розвиток сільських і міських районів; економіка, структури виробництва та споживання; корпоративна відповідальність; охорона довкілля; управління природними ресурсами; біологічне та ландшафтне різноманіття.

Таким чином учені окреслюють наступні орієнтовні *змістові лінії ОСР* [4]:

- 1) взаємозв'язки – у суспільстві, економіці, природі та між ними — на локальному та глобальному рівнях;
- 2) громадянська свідомість, права та відповідальність;
- 3) потреби та права наступних поколінь;
- 4) різноманіття – культурне, соціальне, біологічне;
- 5) якість життя, рівноправність і соціальна справедливість;
- 6) «стійкі» зміни – розвиток у рамках екосистем;
- 7) майбутнє – прогнозоване та непередбачуване.

Мета ОСР – допомогти учням сформувати такі знання, уміння та цінності, які дозволять їм приймати індивідуальні та колективні рішення локального та глобального характеру для покращення якості життя без загрози для майбутнього планети.

Необхідні для цього уміння та цінності можна визначити, враховуючи *перелік екологічних цінностей та показників*, запропонований А. Галангом, Е. Крузом та Дж. Камеганом у 1996 р. [13]: повага до взаємозв'язків, повага до

різноманіття, життя з мінімальним навантаженням на довкілля, повага рівності між біологічними видами, повага основних людських потреб, повага рівності поколінь, повага прав людини, демократії.

Таким чином, задача учителя — формувати в учнів *уміння*: приймати загальнолюдські цінності, розуміти взаємозв'язки у довкіллі, ставитися з повагою до різноманіття у природі та суспільстві, усвідомлювати вплив життя сьогодні на майбутні покоління та дій на місцевому рівні на глобальні процеси, аналізувати зміни у довкіллі та прогнозувати наслідки цих змін, використовувати набуті знання у різноманітних життєвих ситуаціях, співпрацювати для вирішення різноманітних проблем, бути здатними до аналітичного, критичного, творчого мислення.

Освіта для сталого розвитку та екологічна освіта: паралелі

Як уже зазначалось вище, ОСР часто вважають «правонаступницею» екологічної освіти, оскільки вона націлена у значній мірі на вирішення екологічних проблем сучасності та майбутнього. Але проаналізувавши зміст, мету, задачі ОСР, можна зробити висновок, що *ОСР суттєво відрізняється від екологічної освіти*.

Про це йдеться й у матеріалах проекту Європейської комісії «Освіта для стійкого розвитку в європейських початкових школах», де зазначено, що екологічна освіта, яка існує в Європі протягом декількох десятиріч, не досягла своєї мети. Результати її учасники комісії розглядають як провал [8]. Основними причинами такої ситуації вбачають у переоцінці екологічних знань та протиріччі моделей поведінки, що пропонуються дітям у школі, з реальними у житті. Ще однією важливою причиною неспроможності екологічної освіти учасники проекту називають недостатній рівень інтеграції власне екологічних питань із соціальними, культурними, економічними тощо.

У документі «Базові елементи Стратегії ЄЕК ООН про освіту з метою сталого розвитку» (2003 р.) також розмежовуються освіта для сталого розвитку й екологічна освіта. Висувається думка, що екологічна освіта зосереджується на екологічних аспектах: впливах забруднення, стічних вод, викидів автомобілів, підприємств тощо та їх причинах, наслідках і можливостях їх зменшення, на турботі про природу та її захист.

Освіта ж для сталого розвитку висуває на перший план нові підходи до використання природних ресурсів та проблеми їх відновлення (сталості). Негативний екологічний вплив розглядається як результат нераціонального використання природних ресурсів. Позитивною екологічна ситуація може стати лише за сприяння населення, яке має докладати зусиль для створення надійного соціально-економічного становища. Саме тому в освіті для сталого розвитку переплітаються економічні, соціальні й екологічні аспекти. У ширшому контексті важливими компонентами освіти для сталого розвитку є етика та справедливість [12].

Для ефективної реалізації ОСР необхідно розглядати ширше коло проблем, посилити ціннісну складову освіти. Як зазначено у Базових елементах Стратегії ЄЕК ООН про освіту з метою сталого розвитку, необхідно зміцнювати

взаємозв'язок між природничими та суспільними науками, запроваджуючи міждисциплінарні підходи.

Звичайно, створення цілісної моделі ОСР – завдання серйозних досліджень, які матимуть власні відмінності в окремо взятому регіоні та вимагатимуть урахування досягнень інших країн у цій галузі в ході спільного міжкультурного діалогу.

Стан розробленості ОСР в Україні

Розглядаючи стан розробленості ОСР та реалізації її в освітньому процесі на усіх етапах навчання в Україні, ми змушені констатувати наявність низки проблем.

На офіційному рівні спеціальна нормативна база з питань освіти для сталого розвитку в Україні на сьогодні обмежується декількома законодавчими актами Кабміну та ВР України. Не представлена стратегія розвитку ОСР України і в розділі «National Strategies for ESD» на офіційному сайті ЮНЕСКО (на відміну від деяких інших країн пострадянського простору).

У Національній доповіді «Освіта для сталого розвитку» наукові дослідження та реалізація ОСР на існуючому етапі розглядаються переважно у контексті впровадження екологічної освіти в Україні [6], хоча, як уже зазначалось вище, ототожнення їх є помилковим і не здатне вирішити проблеми виховання особистості, спрямованої на сталий розвиток суспільства.

Аналізуючи стан освіти в сучасній школі, автори путівника «Сталий розвиток суспільства: роль освіти» зазначають, що традиційна освіта неспроможна вчасно реагувати на гострі проблеми та повною мірою задовольняти потреби сьогодення, оскільки:

- лише перелічує проблеми і не націлена на їх розв'язання;
- не дає змоги досягнути системну картину світу, оскільки більшість дисциплін викладається відокремлено;
- не спрямована на вивчення та практичне розв'язання місцевих проблем;
- суспільство розвивається швидшими темпами, тому знання часто застарівають ще до закінчення терміну навчання [12].

У 2012-2013 н.р. в Україні стартував освітній проект «Освіта для стійкого розвитку в дії». Проект має на меті ознайомлення вчителів України з досвідом, методологією та технологіями навчання учнів навичкам та умінням будувати власне життя та життя сім'ї, місцевої громади з урахуванням потреб стійкого розвитку. У ході реалізації проекту передбачається розробка та запровадження у навчальний процес загальноосвітніх шкіл України навчальних матеріалів з освіти для стійкого розвитку у 3-8 класах у вигляді курсів за вибором, факультативів, гурткових, клубних та інших форм позакласних занять [10].

Дана інновація безумовно є позитивним явищем в освітній практиці, але потрібно зазначити, що знання про сталий розвиток повинні бути інтегровані в цілісність знань учнів про довкілля, реалізація засад ОСР має базуватися на міждисциплінарному підході.

На нашу думку, у вирішенні проблем ОСР надається недостатньо уваги науковим дослідженням українських учених, які пов'язані з реформуванням освіти в нашій країні. Ці дослідження було спрямовано на вирішення завдань,

поставлених у «Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») [3], яка вважається основною серед спеціальних національних законодавчих документів, що стосуються освіти для сталого розвитку. Хоча у ній не зазначено терміну «сталий розвиток», її мета, стратегія, завдання повністю відповідають сутності ОСР – безперервність процесу навчання, комплексне вивчення проблем, міжпредметний підхід, ціннісно-особистісна орієнтація, гуманізація та гуманітаризація освіти тощо.

Програма формує стратегічні завдання реформування змісту освіти, серед яких відбір і структурування навчально-виховного матеріалу на засадах диференціації та інтеграції; одним із завдань є орієнтація на інтегровані курси, пошук нових підходів до структурування знань як засобу цілісного розуміння та пізнання світу. З метою дослідження проблем інтеграції освіти була організована спеціальна лабораторія НАПН України, результатом роботи якої стало створення освітньої технології «Довкілля» [11].

Аналіз концепції даної педтехнології, теоретично обґрунтованого навчально-методичного забезпечення та результатів перевірки її ефективності на практиці у школах України (1996-2012 рр.) дає змогу стверджувати, що вона найбільшою мірою реалізовує принципи ОСР в Україні через систему програм, підручників та навчально-методичних посібників для цілісної соціоприродничої (у дошкільній та початковій освіті) та природничої (в основній та старшій школі) освіти, спрямованої на формування цілісного образу світу, образу природи учня як суб'єктивної та продуктивної моделі системної картини світу. Таким чином, дану педтехнологію можна брати на озброєння для реалізації в українських школах ОСР, що, до речі, і зроблено на Дніпропетровщині [7].

Слід також наголосити і на необхідності подальшого вдосконалення інтегрованого викладання природничих дисциплін в основній школі у напрямку їх гуманітаризації.

Зокрема, М. Касимов, декан географічного факультету МДУ ім. М.В. Ломоносова, який займається науковими дослідженнями в галузі ОСР в Росії, зазначає, що перехід до ОСР можливий саме через зміну змісту освіти: природничонаукової освіти у бік гуманітаризації, гуманітарної – у бік екологізації, технологічної – гуманітаризації та екологізації [5].

Гуманітаризація природничої освіти

Гончаренко С. подає наступне визначення принципу гуманітаризації: «*Гуманітаризація освіти – переорієнтація освіти з предметно-змістового принципу навчання основ наук на вивчення цілісної картини світу й насамперед – світу культури, світу людини, на формування в молоді гуманітарного й системного мислення*» [2]. Серед перелічених практичних порад зазначено перегляд змісту навчання, відображення в ньому в доступній формі світової філософської й загальнокультурної спадщини, історії науки тощо.

Оскільки природничі дисципліни є базисними для засвоєння наукових знань про природу, надзвичайно важливою є проблема пошуку педагогічних основ гуманітаризації природничої освіти на засадах ОСР: визначення змісту гуманітарних знань, використання яких є ефективним для формування цілісності знань учнів про природу та взаємодії з нею людини у контексті сталого розвитку

суспільства; виділення фундаментальних закономірностей і понять інтеграції гуманітарних і природничих знань; пошук методів і прийомів, спрямованих на забезпечення принципу гуманітаризації природничої освіти у навчальному процесі.

Зміст гуманітарних знань у контексті природничої освіти повинен бути представлений у навчанні у різних аспектах:

- соціокультурному (взаємозв'язок історії науки та суспільства, цікаві факти з життя видатних науковців, роль держави у розвитку науки, сталий розвиток суспільства тощо);
- філософському (наукові та гуманітарні методи пізнання дійсності – спостереження, дослідження, моделювання, експеримент та фантазія, уява, інтерпретація, художній опис, переказ, створення художнього образу об'єктів та явищ природи, їхній взаємозв'язок; місце гуманітарних знань в образі природи учня – ціннісне, емоційне, естетичне, морально-етичне забарвлення знань учнів про природу; прояв загальних законів природи у житті та діяльності людини – побуті, мистецтві, літературі, музиці, економіці тощо).
- ціннісно-гуманітарному (значення наукових відкриттів, їх гуманний і антигуманний характер, негативний і позитивний вплив на екологію, здоров'я людини; загальнолюдські та екологічні цінності);
- етично-правовому (правова та моральна відповідальність перед природою, майбутніми поколіннями; прогнозування подій у залежності від індивідуальних вчинків);
- етнічному (толерантне ставлення до культури інших народів; народні уявлення про природу та людину як частину природи, збережені у фольклорі; «народна екологія» – народні традиції раціонального бережливого використання природних ресурсів);
- лінгвістичному (науковий стиль та мовлення науковця; етимологія термінів і понять, їх загальне лексичне значення);
- емоційно-естетичному (художнє відображення об'єктів та явищ природи, засоби створення художніх образів реальних об'єктів (метафора, порівняння, алегорія, художній символ, узагальнення, типізація, уподібнення, контраст, художнє абстрагування — стилізація, гротеск, гіпербола тощо) та їх ознаки (емоційність, інтуїтивність, інформативність, правдивість).

Дослідження сутності та змісту гуманітарних знань про природу дає можливість зробити висновок про те, що для забезпечення принципу фундаменталізації освіти *основою інтеграції знань про природу* мають бути загальні закономірності природи, пошук їх проявів як у природничих, так і в гуманітарних науках, а до системотвірних елементів шкільної природничої освіти (понять «довкілля», «природничонаукова картина світу») доцільно додати поняття «образ природи», «образ я у природі», «цінність», «краса», «благо», «добро», «справедливість», «сталий розвиток суспільства», «екологічні цінності», поряд із науковими методами пізнання природи (спостереження, дослідження, моделювання тощо) використовувати методи, притаманні гуманітарним наукам (інтерпретація, художній опис, створення художніх образів тощо).

Для визначення ефективних *методів і прийомів засвоєння гуманітарних знань про природу у контексті цілісної природничої освіти* особливу увагу слід

приділити вивченню інтегративних форм навчання, які б найбільшою мірою систематизували знання учня та сприяли зацікавленості дітей процесом здобуття знань.

1. Уведення структурувальних етапів навчального процесу гуманітарного спрямування: застосування на початку вивчення розділів художніх образів (ілюстрацій, віршів), що відображають альтернативні науковим методи пізнання дійсності (зокрема того матеріалу, який вивчається у розділі); обговорення епіграфів до параграфів (висловів науковців, літературних і громадських діячів про проблеми, пов'язані з матеріалом, що вивчається); системи завдань гуманітарного характеру в підсумкових тематичних блоках, які б стимулювали розв'язання проблемних завдань у процесі навчання; структурно-логічних схем для узагальнення знань учнів на основі загальних закономірностей природи та системотвірних понять з обов'язковим включенням гуманітарного компонента (зокрема, ціннісно-емоційного спрямування).

2. Включення інформаційних блоків з цікавою інформацією про наукові дослідження, життя письменників, історичні факти, що пов'язані з розвитком науки, з метою її «олюднення», створення основи для зв'язку науки з реальним життям; вивчення діяльності винахідників та їх винаходів із обговоренням їх цінності, навантаження на природу; приділення уваги хронології відкриттів з метою вивчення еволюції природничонаукової картини світу;

3. Надання творчого забарвлення завданням дослідницького характеру – для оформлення результатів дослідження (намалювати, дібрати ілюстрації, мистецькі, музичні й літературні твори, зробити власноруч фотографії, створити сценарій свята, придумати гру, вікторину тощо).

4. Перегляд та обговорення літературних творів і художніх фільмів, де порушуються етично-правові питання застосування досягнень науки в житті.

5. Введення дискусійних тем, які об'єднували б екологічні, економічні та морально-правові аспекти; проведення дебатів, конференцій.

6. Ведення етимологічного словника термінів і прикладів вживання наукової термінології в переносному значенні.

7. Застосування групових форм роботи (у т.ч. за участі дітей різного віку) для виконання спільних проектів, які б об'єднували знання різних галузей навколо певного природного об'єкта («Вода», «Екологічний стан природних об'єктів рідного краю», «Ґрунти» тощо).

8. Проведення уроків у доквіллі (бажано у дні народних свят) з метою усвідомлення матеріальних та нематеріальних цінностей природи (історико-культурної, естетичної, цінності дикої природи, цінності спадщини, релігійної, етичної, символічної, духовної, еталонної, наукової тощо), вивчення досвіду народної екології, використання фольклору тощо.

9. Окрему увагу слід приділити зв'язку школи з родиною, спільнотою: відкриті уроки, концерти, акції екологічного спрямування, заходи з обробки та оприлюднення інформації про стан довкілля, наданої державними установами та отриманими в результаті досліджень. Метою даної роботи є привертання уваги представників суспільства до проблем сталого розвитку, значення спільної діяльності для вирішення їх на місцевому рівні.

Висновок. Освіта для сталого розвитку є формою взаємодії суспільства та

освітніх установ для вирішення глобальних проблем людства. Вона передбачає створення цілісної моделі навчання, в основі якої мають бути широкі міждисциплінарні знання, що базуються на комплексному та динамічному підходах до розвитку суспільства, економіки та навколишнього середовища. Для ефективної реалізації ОСР необхідно виходити за рамки розгляду екологічних проблем, посилити ціннісну складову освіти, зміцнювати взаємозв'язок між природничими та суспільними науками, запроваджуючи міждисциплінарні підходи.

Задля забезпеченням сталого розвитку суспільства необхідне виховання особистості з певним світоглядом, яке має починатися з дошкільної освіти і тривати протягом усього життя. Важливий взаємозв'язок школи і спільноти (зокрема батьків), які б діяли в одному напрямку.

Найбільш вдалою формою реалізації ОСР є інтегровані соціоприродничі курси. Варіантом ОСР в Україні можна розглядати освітню систему «Довкілля». Існує потреба в подальшому удосконаленні її в основній школі в напрямку гуманітаризації.

Література

1. Випереджаюча освіта для сталого розвитку як практично-зорієнтована модель реформування галузі в регіоні : зб. наук. праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції, 31 березня 2011 р., м. Дніпропетровськ / Наук. ред. О.Є. Висоцька [Текст]. – Дніпропетровськ : ДООППО, 2011 – С. 21.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник [Текст] / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – С. 76-77.
3. Державна національна програма «Освіта». – К. : Райдуга, 1994. – С. 3—21.
4. Жевлакова М. На пути к образованию для устойчивого развития / М. Жевлакова, П. Кириллов, Н. Корякина. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.aseko.ru/metcenter/index.php?SECTION_ID=5&ELEMENT_ID=182
5. Касимов Н.С. Становление образования для устойчивого развития в России / Н.С. Касимов [Текст]. — М. : МГУ, 2005.
6. Кудін А. В. Освіта для сталого розвитку : національна доповідь [Текст] / [А. В. Кудін, К. М. Левківський, С. М. Степаненко, Н. І. Тимошенко, В. Д. Шинкарук]. — Київ, 2007.
7. Ляшенко А.Х. Вплив освітньої програми «Довкілля» на оздоровлення школярів / А. Х. Ляшенко [Текст]. // Нива знань, 2002. – №2. — С. 69—75.
8. На пути к образованию для устойчивого развития. // Матеріали з офіційного сайту UNECE, Asia. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.unesco.kz/education/cdrom/ssdkz/topic4/realizaciya.htm
9. Национальная стратегия образования для устойчивого развития в Российской Федерации // UNECE : National Strategies for ESD : Russian Federation. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.unesco.org/fr/env/esd/nar.html
10. Освіта для сталого розвитку в дії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.esd.org.ua.
11. Освітня система «Довкілля» : збір. наук. праць. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до зб. : www.dovkillya.com.ua.
12. Підліснюк В. Сталий розвиток суспільства: роль освіти : Путівник [Текст] / [За ред. В. Підліснюк.] – К. : Видавництво СПД «Ковальчук», 2005. – 88 с.
13. Galang A. Values education for the environment / A. Galang, E. de La Cruz, J. Cumagun [Text] // Learning for a sustainable environment : a professional development guide for teacher educators. — Brisbane : UNESCO. PROAP; Griffith University. Centre for Innovation and Research in Environmental Education, 1997. — P. 6.1-6.29.